

СОЦІАЛЬНО-ЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИХ ПОГЛЯДІВ Б.О.КІСТЯКІВСЬКОГО

У нашій країні після відомої втрати культури філософсько-правових досліджень у радянський час нині спостерігається значне зростання інтересу до філософії права, зокрема, до досліджень вітчизняної наукової спадщини цієї області знань. Серед «вічно-актуальних» проблем - проблеми відношення людини та права. Ці два феномени - об'єкти віковичного інтересу. Інтерес до права переростає в інтерес до людини, оскільки людина та право - це взаємопов'язані елементи соціуму. Людина, у широкому розумінні, - творець права, право - її відображення. У такій динаміці взаємовідносин породжується комплексна проблема - «людина-право», дослідженню та розв'язанню елементів якої присвячено чимало праць, які складають наукову спадщину вітчизняної філософії права, чільне місце у якій належить Б.О.Кістяківському, правознавцю, філософу, соціологу. Впродовж останніх років суспільними науками України та зарубіжжя здійснено чималий поступ в аналізі його теоретичної спадщини (дослідження Л.Депенчук, С.Хейман, Ю.Давидова Н.Жукової та інш.). Актуалізація інтересу до цієї проблематики зумовлюється ще й тією обставиною, що праці Б.О.Кістяківського набувають особливого значення у контексті посилення тенденції до відродження практичної філософії. Апеляція до підходів, властивих практичній філософії, як відомо, потребує розгляду суспільних явищ, відносин насамперед під етичним кутом.

Б.О.Кістяківський розглядав право насамперед як наукове поняття. Самі наукові поняття вчений вважав орієнтирами для подальшого вдосконалення, як те, до чого ми маємо прагнути, але що остаточно нам здійснити непосильно. Одне з таких понять - поняття права, яке має, окрім форми теоретичного конструкту, також базуватися та виходити з реальності.

Питання реальності права Б.О.Кістяківський розглядає як питання про його емпіричну реальність в усій її багатоманітності. Вчений критикував тогочасних дослідників, зокрема Л.І.Петражицького, за недооцінку інституціонального буття права. Сам він стояв на позиції багатогранності права, виділяв у ньому організаційно-інституціональний, соціальний, психологічний і нормативний аспекти [2, с.188]. Пізніше дослідник зробив акцент на соціокультурній реальності права як буття ідей, уявлень, цінностей, укорінених у культурі народу. Виділені ним чотири основні підходи до права: аналітичний, соціологічний, психологічний,

нормативно-аксіологічний він ставить у відповідність із визначеним аспектом права як культурного феномена (державні повеління, форми суспільних відносин, психологічні переживання і норми, що містять у собі ідеї морально-належного) [3, с.145]. Б.О.Кістяківський, розглядаючи право як соціальне явище, вирізняв чотири аспекти його соціальної природи: 1) право може існувати тільки у суспільстві, звідси обумовленість правових явищ суспільним життям; 2) право є частиною суспільного цілого, що однак не виключає можливості його вивчення ізольовано; 3) право є регулятивною формою спільного існування людей, що перетворює таке спільне існування у суспільство та робить його предметом пізнання; 4) право здійснюється у житті, втілюється у правових відносинах, а не в параграфіях кодексів. Вчений підкреслював роль соціально-наукового дослідження останнього із зазначених аспектів права, і не так задля отримання знань про право, як задля того, «щоб право не розходилося зі справедливістю», заради «панування справедливості у правовому житті».

Саме у такому контексті Б.О.Кістяківський визначає головне завдання правової науки, яке полягає у тому, щоб право не розходилося зі справедливістю і виступало як форма буття свободи. Логічно зрозумілим стає у даному дослідницькому контексті прагнення вченого співвіднести найважливіші правові категорії права, закону з близькою їм соціальною дефініцією моралі, заперечуючи їх протиставлення і вказуючи на особливий характер їх взаємодії. Право, пише Б.О.Кістяківський, «не може бути поставлене поруч з такими духовними цінностями як наукова істина, моральна досконалість, релігійна святиня. Значення його є більш відносним, його зміст створюється почасти змінними економічними та соціальними умовами. Духовна культура складається не з одного ціннісного змісту. Значну частину його складають ціннісні формальні якості інтелектуальної та вольової діяльності. А з усіх формальних цінностей право, як найбільш досконала форма, відіграє найважливішу роль. Право в набагато більшій мірі дисциплінує людину, ніж логіка і методологія, або ніж систематичні вправи волі» [2, с.123].

Б.О.Кістяківському не була чужою у контексті права і моралі ідея природного права. При цьому він вважав, що саме В.С.Соловйов «навів неспростовні докази на користь того, що справжня сутність права має моральний характер» [1, с.379]. Проте на відміну від того Б.О.Кістяківський використовував для виявлення етичного компонента права методологію неокантіанства, котрій характерне протиставлення суцього належному. Будь-яке явище з позицій неокантіанства можна розглядати з точки зору необхідності його причинно-наслідкових умов. Але паралельно з

цим способом цілком правомірно розглядати соціальні явища і з точки зору справедливості. Обидва ряди суджень про одні й ті ж соціальні явища, на думку Б.О.Кістяківського, однаково логічно бездоганні і однаково важливі для людства. Вчений стверджував, що історичний процес розвитку людського суспільства свідчить про поступове здійснення ідеї справедливості. Це відбувається тому, на його думку, що людині завжди і скрізь присутнє прагнення до справедливості, в результаті чого для будь-якої нормальної людини існує відома спонукка не тільки судити про справедливість чи несправедливість того чи іншого соціального явища, включаючи й право, але й визнавати, що ідея справедливості повинна реалізовуватися у соціальному світі, отже, у праві [1, с.179]. Тому судження на підставі категорії справедливості, за Б.О.Кістяківським, не тільки стоять паралельно з судженнями по категорії справедливості, але й володіють *«такою ж невід'ємністю й загальною обов'язковістю для нашої свідомості, як і ці останні»* [1, с.179].

Позаяк право не тільки відноситься до сфери причинно-обумовлених явищ, але й являє собою продукт людського духу. Воно, як вважає вчений, включене в область явищ телеологічного плану і повинне бути поясненим і у цьому аспекті. Б.О.Кістяківський виділяв емпіричні й трансцендентні цілі, необхідно властиві нашій свідомості. Серед останніх одні властиві розуму, або інтелектуальній свідомості; інші - совісті, або свідомості етичній [1, с.678]. Розум як мета визначає сутність права, його форму і зміст. Проте найбільше значення для права, на думку Б.О.Кістяківського, мають етичні цілі, *«як такі, що діють у ньому і обумовлюють його природу»* [1, с.679]. При цьому вчений виділяв дві етичні цілі у праві: свободу і справедливість [1, с.180]. Він обґрунтовував єдність права, котрому присутні завжди одні й ті ж незмінні етичні цілі. *«Право прагне втілити у собі свободу і справедливість найповніше й найдосконаліше»* [1, с.680], - писав він. З огляду на це Б.О.Кістяківський вказував на зворотній вплив права на мораль. Право не є тільки *«етичним мінімумом»*, право не є тільки примусом. Право - це *«єдина соціально-дисциплінуюча система»*. Ігноруючи цінність права, російська інтелігенція, на його думку, виявилася вкрай нестійкою у своїх моральних принципах. *«Головний і суттєвий зміст права утворює свобода. Правда, це свобода зовнішня, відносна, обумовлена суспільним середовищем. Але внутрішня, більш безвідносніша, духовна свобода можлива тільки при існуванні свободи зовнішньої, і остання є найкращою свободою для першої»* [3, с.139].

Внутрішня і зовнішня поведінка людей - чинники, на які звертає увагу Б.О.Кістяківський, коли розглядає питання про роль етики і права як дисципліни та формалізованих норм. *«На одній етиці не можна побудувати конкретних суспільних форм. Таке прагнення внутрішньо суперечливе; воно веде до знищення і дискредитації етики і до кінцевого притуплення правової свідомості. Будь-яка суспільна організація має потребу в правових нормах, тобто правилах, які регулюють не внутрішню поведінку людей, що є завданням етики, а їхню поведінку зовнішню. Визначаючи зовнішню поведінку, правові норми, однак, самі не являють собою чогось зовнішнього, позаяк вони живуть, насамперед, у нашій свідомості і є такими ж внутрішніми елементами нашого духу, як і етичні норми. Тільки будучи вираженими в статтях законів чи застосованими в житті, вони набувають зовнішнього існування»* [3, с.122-123]. Встановлення правових норм, вважав Б.О.Кістяківський, пов'язане із закріпленням у свідомості людей переконання про необхідність певних дій. Відтак право постає як здійснення соціально необхідного та обов'язкового через дії людей, які усвідомлюють свій обов'язок. Таке здійснення передбачає високий рівень правосвідомості.

Із наведених міркувань можна дійти висновків, що, Б.О.Кістяківський, висловлюючись проти морального релятивізму і наголошуючи в душі кантіанської універсалістської етики, на абсолютному характері моральної належності, не еволюціонував у бік квазірелігійної метафізики. Критикуючи етичний релятивізм багатьох тогочасних теоретиків права, що виявився у некритичному, на його думку, застосуванні категорії можливості у розв'язанні соціально-етичних проблем, він ставив за мету забезпечити вірогідність соціально-наукового знання на засадах поєднання каузальних та етико-телеологічних підходів. При цьому поняття справедливості у душі кантівського категоричного імперативу розумілось ним як пов'язане з ідеєю обов'язку, що дає можливість детальніше й глибше дослідити значну роль, важливе місце й значення етичного чинника у соціальному та політично-правовому процесі.

1. Кістяковскій Б.А. Социальные науки и право. Очерки по методологии социальных наук и права. - М., 1916.

2. Кістяковскій Б.А. В защиту права (Интеллигенция и правосознание) // Вехи. Из глубины. - М., 1988. - С.122-150.

3. Максимов С.И. Правовая реальность: опыт философского осмысления: Монография. - Харьков: Право, 2002. - 328 с.